

TGDM TGDM, TGDM TGDM...

O problemih igranja na harmoniko

NINA VOLK

Na povabilo JSKD sem ob koncu leta 2007 in v začetku leta 2008 prevzela vodstvo dveh godčevskih delavnic, namenjenih harmonikarjem naših folklornih skupin. Prva se je odvijala lani novembra v sklopu pevsko-godčevskega seminarja v Tolminu, druga pa januarja letos na folklornem taboru za odrasle v Novem mestu. Namen druženja ni bilo učenje tehničnih spretnosti – izurjenim novodobnim harmonikarjem prsti gotovo bolj letijo kot meni –, temveč seznanjanje udeležencev s slovenskim godčevskim izročilom.

V Novo mesto sem na folklorni tabor za odrasle prišla šele zvečer, harmonikarji pa so bili že nekaj časa prepuščeni samostojnemu ustvarjanju. Že na daleč sem zaslišala, da so fantje odlični godci in da imajo "odlične" harmonike. Njihova izvedba je bila polnokrvna in prežeta s toliko dobre energije, da se jo je čutilo že na daleč. V trenutku, ko sem prišla, se je po dijaškem domu razlegala znana narodno-zabavna skladba. Vprašala sem se: Kam je odšlo veselje do muziciranja in kam občutek za starejšo ljudsko glasbo in kako (in zakaj tako) ti isti godci igrajo za ples v folklorni skupini?

Odgovor je v resnici preprost. Godci, zlasti mlajša generacija, nimajo več stika z živo tradicijo, zato slabo poznajo zakonitosti slovenske ljudske glasbe. Na vsakem koraku jih spremlja medijsko zelo podprta narodno-zabavna glasba, mnogi tudi sami izhajajo iz te zvrsti ali jo vsaj zelo dobro obvladajo, medtem ko se z ljudsko glasbo največkrat prvič srečajo pri folklornih skupinah.

A kako se z njo srečajo? Lahko da dobijo kopijo notnega zapisa iz knjige, ki ga interpretirajo v skladu s svojo estetiko in predhodnimi godčevskimi izkušnjami. Lahko da jim je izročena že napisana priredba melodije plesa, ki se je nato dosledno držijo in jo sčasoma znajo na pamet.

Kadar je priredb preveč, da bi jih z gotovostjo pomnili, ali so te preveč zapletene, si na oder postavijo notne pulte. V delu po notnem zapisu pa se skriva veliko pasti. Enoglasne melodije, ki jih najdemo v knjigah, so prečiščen zapis tistega, kar je godec zaigral ali plesalec zapel ali zažvižgal. Izpuščene so nekatere naključnosti, okrasni toni, prehodi, poudarki. Če je vižo zaigral harmonikar oz. skupina godcev, je enoglasen zapis še dodatno osiromašen – manjkajo akordi, basovska linija, harmonski in kontrapunktični odnosi med glasbili. Za interpretacijo pa je važnejše tisto, kar je med notami, kakor note same.

Godci, ki ne poznajo not, so v nekem pogledu na boljšem. Skladb se naučijo po posluhu od tistih, ki jih že znajo. Tako naučenim melodijam laže dodajo svoj pečat, kar je ena od značilnosti ljudskega. Folklornike vselej vprašam, kako se učijo novih skladb. Doslej ni še nihče rekel, da s poslušanjem starih godcev ali arhivskih posnetkov. Le redke priredbe temeljijo na poznavanju izvirnika. Res je večina gradiva, ki sta ga zbrala Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU ali Radio Slovenija, težko dostopna, a se stvari kljub temu počasi obračajo na bolje. Zadnja leta redno izhajajo zgoščenke z izvirnimi posnetki slovenske ljudske glasbe, na katerih bi zainteresirani gotovo našli veliko uporabnega. Lepo bi bilo, ko bi skupine imele lastne zbirke in tako knjižno in zvočno gradivo s področja slovenske ljudske glasbeno-plesne dediščine vedno pri roki.

Posebej pohvalno je, če gredo skupine same na teren in zberejo, kar se še zbrati da v domačem okolju. Gotovo se starejši posamezniki še spomnijo navad, plesov, starejši godci pa viž. Če najdemo samo en ples ali vižo, se je izplačalo. Skupine se preveč zanašajo na objavljene zapise in premalo kopljejo po terenu, nam dragocenih ljudi – informatorjev pa je iz dneva v dan manj.

Godcem folklornih skupin zelo primanjkuje ljudskih zgledov, nekateri niti nimajo časa razmišljati o glasbi, ki jo izvajajo, saj so preprosto vrženi v folklorno skupino. Opazijo, da je ljudska glasba drugačna od narodno-zabavne, a ne vejo dobro, kako se je lotiti. Od vodij skupin najbrž pogosto slišijo "brez beglajtanja!" ali "to zveni preveč narodno-zabavno!", niso jim pa ponujene rešitve. Menim, da je vse skupaj posledica odtujitve od pristno ljudskega: pravih ljudskih godcev, po katerih bi se zgledovali, skoraj ni več; skupine delajo zgolj po notnem zapisu, ne da bi kdaj poslušale posnetke. S spremembo načina mišljenja in lotevanja se lahko za ohranitev ljudskosti v glasbi še marsikaj naredi. Seveda ne v kratkem času in ne brez truda. Uspeh je odvisen od folklornikov in njihove odprtosti za spremembe.

Iz seminarja Godčevstvo na Slovenskem.
(Foto: Janez Eržen, Tolmin, 10. 11. 2007.)

Članica Otroške folklorne skupine Kresničke iz Velenja. (Foto: Janez Eržen, Ringaraja 2008, Velenje, 31. 5. 2008.)

Uvod v delavnico sem zasnovala kot sprehod skozi slovensko in sorodno tujo godčevsko prakso, saj se mi je zdelo, da lahko pester izbor posnetkov pove mnogo več kot besede. Posnetki so bili izbrani v želji, da bi poslušalca spodbujali k razmišljanju, da bi postavili pod vprašaj njegove glasbene vrednote in razumevanje ljudskega. Poslušanje posnetkov s sprotnim komentarjem se je razvijalo v pogovor, ki je bil v več pogledih zelo koristen. Temeljito ukvarjanje z vprašanji, ki so se porajala ob poslušanju, bi preseгло obseg tega članka, zato se jih bom samo dotaknila, odgovore pa naj išče vsak folklornik sam.

Stara ali nova harmonika? Stare harmonike so bile izdelane iz drugačnih materialov, zato so bile zvočno pestrejšje – vsak inštrument je imel svojo barvo. Bile so tehnično manj popolne kot današnje, čemur je bil podrejen način igranja in posledično zvočni rezultat. Vizualno so bile harmonike preproste, lesene in drugače okrašene kot današnje.

Spremljava plesa z najnovejšimi živopisanimi in zvočno agresivnimi inštrumenti ni v skladu z obdobjem, ki ga skušajo plesalci na odru čim bolj zvesto prikazati. Res je, ni vedno lahko najti starega inštrumenta (delujočega oz. vsaj vrednega obnove), vendar se kakšnega najde. Marsikdo ima morda doma starejšo harmoniko, ki jo je zasenčila nova, na katero se igra z bistveno manjšim naporom in je prikladnejša za bučne veselice. V Tolminu smo imeli priložnost slišati, kako zveni ista skladba, zaigrana na novem in starem glasbilo. Nadarjen mladenič se je z lahkoto prilagodil stari harmoniki in polko, ki jo je slišal od starega godca, še bolje zaigral. Morda tudi zato ker je glasbilo zahtevalo od njega več angažiranja in dela z mehom (puščajočim).

“Koliko stara harmonika je dovolj stara?” so spraševali udeleženci. S štetjem let ne pridemo daleč. Bolj kot za starost gre za to, da bi bilo glasbilo zvočno in vizualno čim bližje času, ki ga odrska postavitev predstavlja.¹ V nekate-

rih primerih je uporaba harmonike tako ali tako sporna. Ker je harmonika relativno mlado glasbilo, bi morali za spremljavo starejšega plesnega izročila dati prednost drugačnim zasedbam.

Kaj naredi izvedbo ljudsko? Narodno-zabavna glasba je izšla iz ljudske, a je šla svojo pot. Ustvarjena je bila za potrebe radia in kot taka je prevzela drugačne vloge v družbi in pridobila drugačne lastnosti. Zaradi snemanja in predvajanja je morala biti vnaprej premišljena, naštudirana, aranžirana in namenjena širšemu krogu poslušalstva. Sčasoma je dobivala vse več potez zabavne glasbe. Ansambli so bili v začetku prepoznavni in inovativni, zato ni naključje, da so najboljše narodno-zabavne viže nastale ravno v prvih letih ustvarjanja. S preštevilnimi posnemovalci in hiperprodukcijo je zvrst po ustvarjalnosti žal nazadovala. Ljudski godci, ki so od nekdaj sledili smernicam, so v svoj repertoar redno vključevali nove skladbe, tudi narodno-zabavne. Mnogi so si jih toliko prilagodili, da so zveneje popolnoma ljudsko. Zakaj torej mi ne bi mogli odigrati ljudskih viž na ljudski način?

Ljudski godci so bili večinoma samouki. Morda so opazovali druge vaške muzikante in jih posnemali. Malo verjetno je, da so se pri njih učili, saj so mnogi godci ljubosumno varovali svoje znanje. Nekoliko lažje je bilo tistim, ki so izhajali iz godčevskih družin. Težko je bilo priti do inštrumentov in učenje je potekalo zgolj po posluhu, zato je uspelo samo dovolj vztrajnim in nadarjenim. Izvedbe so bile samonikle, začinjene z njim lastnimi *“fintami”*. Veliko več je bilo iznajdljivosti pri igranju z basi, več dela z mehom. Skladbo so pri vsakem ponavljanju zaigrali nekoliko drugače, jo variirali, okraševali. S pojavom organiziranega poučevanja se je način igranja uniformiral. Gojenci nekaterih šol imajo do potankosti enako držo telesa, še več, celo naštudiran nasmešek.

Danes harmonikarji pri skladbah v dvo- ali štiridobnem taktovskem načinu radi z mehom poudarjajo lahke dobe (tj. drugo in četrto), kar prej ni bilo v navadi. Poudarki so bili kvečjemu na težkem delu takta, kadar je godcu tako narekovala osebna muzikalna presoja. Tudi *“beglajtanje”* ali *“potresanje”* (hitro ritmično ponavljanje akorda za spremljavo), ta čudoviti Avsenikov izum, je relativno novo. Za spremljavo so igrali akorde v drugačnih ritmičnih načinih in daljših notnih vrednostih. Kako to? Najbrž zaradi drže inštrumenta: harmoniko (diatonično) so imeli opasano z enim samim pasom, kar je bistveno zmanjševalo njeno stabilnost. Godec je za ravnovesje sil skrbel s palcem, uprtim v stranico harmonike. Za igranje je aktivno uporabljal le štiri prste, kar je zožilo možnosti.

Opazila sem tudi, da pri izvajanju ljudske glasbe godci nimajo prave samozavesti, niso prepričljivi. Igrajo nekam brez navdušenja in boječe, kot bi bilo v tem kaj sramotnega. Nekateri udeleženci so izrazili strah, da se jim bo občinstvo posmehovalo, jih imelo za slabe godce, če bo njihov zven bolj ljudski. Žal se pojem ljudskega preveč povezuje z neokretnim in *“fouš”* igranjem. Kakega godca so na terenu snemali, ko je bil ta že precej v letih, morda

1 Bi bila rekonstrukcija takih harmonik izziv za domače izdelovalce?

desetletje neaktiven. Če je tak muzikant, ki ni bil več v formi, na posnetku naredil napako ali igral preokorno, si tega ne bomo jemali za zgled. V resnici je bilo med ljudskimi godci zelo veliko spretnih in muzikalnih ljudi, ki so bili v svoji vitalni dobi gotovo imenitni interpreti.

Harmonika kot solistično glasbilo in del zasedbe. Harmonika je na naša tla prodrla v drugi polovici 19. stoletja. Izpodrinila je nekatera druga glasbila in sestave, saj je bila tonsko stabilna (se ni razglaševala) in priročna. Za kar so bili prej potrebni trije godci, je zdaj zadostoval eden. Lahko je bila solistično glasbilo, družila pa se je tudi v sestave. Zasedbe so bile v različnih krajih različne, odvisno od tega, na katera glasbila so ljudje znali igrati in katera so jih imeli. Družila se je z violino, klarinetom, basom, trobento, baritonom, bobnom ... Zaradi zvočnosti in uglastitve (če je bila diatonična) se še danes najpogosteje znajde v zasedbi s pihali in trobili. Godala so v zasedbah s harmoniko redkejša. Na Slovenskem so bili prisotni vsi trije tipi harmonik: diatonična, klavirska in gumbna kromatična. Najpogostejše so bile diatonične harmonike in so imele tudi največ različic. Razlikovale so se po številu vrst gumbov (od enovrstnih do štirivrstnih, najbolj pogosto trivrstne), po razporedu tonov/gumbov (t. i. greben) in po uglastitvi. Najpogostejša sta bila štajerski/nemški model (nižja in širša) in slovenski (višja in ožja). Klavirska in gumbna kromatična harmonika sta bili redkejši, razširjeni največ v Prekmurju.

Ker naše izročilo dokaj dosledno ločuje vokalni del od instrumentalnega (ali se samo igra ali samo poje), je harmonika spremljala petje le izjemoma. Take izjeme so bile npr. spremljava določenih ohcetnih pesmi in koledovanja. Drugače je s parafrazami, tj. kratkimi (po navadi hudomušnimi) besedili, ki so jih godci pridali plesnim vižam –, tako petje je podrejeno instrumentalnemu in nikakor ni obvezno. Prav tako redko sta igrali dve harmoniki skupaj, kaj šele tri ali štiri, kar včasih vidimo na nastopih folklornih skupin. Skupine harmoniki nekritično dodajajo tudi priložnostna zvočila (kose, grablje, klepalna kladiva ...). Ob harmoniki so se uporabljala le redko, npr. za ofreht (voščilo godovniku), kjer je bil bolj pomemben trušč kot kaj drugega.

Vloga harmonike je odvisna od zasedbe, ki jo lahko zagotovimo v folklorni skupini. Če je harmonika sama, potem združuje vlogo vodilnega (melodijskega) in spremljevalnega (harmonskega, basovskega) glasbila. Če je ob njej kak melodijski instrument, potem je njena naloga bolj spremljevalna. V duetu s kontrabasom predstavlja vodilno glasbilo. Če sta ob njej tako melodijsko kot basovsko glasbilo, je najbolj poudarjena njena harmonska narava. Kadar se znajde harmonika v družbi ostalih glasbil, je godec v težkem položaju: harmonika je samozadostna, zdaj pa mora pustiti prostor tudi drugim. Godec mora odločiti, katero zmožnost glasbila bo poudaril: vodilno ali spremljevalno. Ni namreč dobro, če dve glasbili hkrati, npr. violina in harmonika, igrata popolnoma enako melodijo. Bolje je, če harmonika prepusti glavno vlogo violini in jo harmonsko podpre (z akordi) ali jo dopolni s kako

nasprotno melodijo (neke vrste dvogovor). Pozneje lahko zamenjata vlogi (violina spremlja, harmonika igra melodijo). Zatekanje v že omenjeno "beglajtanje" je stilno neustrezno, pa naj še tako lepo zapolni glasbeni prostor.

Godci so se na seminarjih v Tolminu in Novem mestu predstavili kot posamezniki, poskusili delati v dvojicah, trojicah in večjih skupinah. Bili so odlični, pokazali so veliko zanimanje in pripravljenost za sodelovanje. Nastalo je nekaj zelo posrečenih solističnih nastopov in duetov. Žal mi je, ker smo se po sili razmer morali predstaviti skupinsko – ravno v nasprotju s tistim, kar smo ves čas poudarjali (naj se več harmonik ne bi družilo). Žal mi je tudi, ker je bilo v neuradnem delu folklornega tabora slišati premalo ljudske glasbe. Glede na to, da so bili mnogi fantje sveži folklorniki, bo ob naslednji priložnosti gotovo bolje.

Udeleženci so izrazili željo, da bi pred podobnimi izobraževanji vnaprej prejeli ustrezno gradivo (predvsem posnetke). Tako bi že poznali skladbe, ki se jih je bilo tokrat treba šele naučiti, in bi se v praktičnem delu res lahko osredotočili na čisto določene probleme interpretacije. Zamisel podpiram, a vprašanje je, koliko nam bojo naklonjeni ljudje in ustanove, varuhi neprecenljivega zvočnega zaklada. Mislim, da bi s kompilacijami, ki bi prav tej ciljni skupini nazorno predstavljale izvirno domačo godčevsko prakso, bistveno prispevali k razvoju slovenske folklorne dejavnosti.

PRIPOROČENA LITERATURA

Kumer, Zmaga
1983 *Ljudska glasbila in godci*. Ljubljana: Slovenska matica.

Strajnar, Julijan
1986 *Godčevske viže*. Folklorist. Ponatis leta 1989.

Priporočeno zvočno gradivo:

- *Slovenie Musiques et chants populaires* (zgoščenka). 1997. Pariz: Ocora Radio France, Harmonia Mundi.
- *Zapojmo lepo, zaigramo eno: ljudska pesem in godba Slovencev* (zgoščenka). 1998. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Helidon.
- *Koroška: zvočni primeri izvirne ljudske glasbe* (zgoščenka). 1999. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Helidon.
- *Trio Škorci* (kaset). 1999. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- *Od Ribnice do Rakitnice: ljudska pesem in glasba v Ribniški dolini* (zgoščenka). 2003. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Hrovača: Škrabčeva domačija, Ribnica: Miklova hiša.
- *Slovenske ljudske plesne viže: Koroška* (zgoščenka). 2003. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- *Odmev prvih zapisov* (zgoščenka). 2004. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.